

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Vrijheid van expressie na Charlie

Cliteur, P.B.

Citation

Cliteur, P. B. (2015). Vrijheid van expressie na Charlie. *Nederlands Juristenblad*, 90(5), 306-311. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/37398>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/37398>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Vrijheid van expressie na Charlie

Paul Cliteur¹

De wereld verkeert in een fase waarin de mogelijkheid van *religiekritiek* een onontbeerlijke voorwaarde is om deze wereld in gunstige zin te beïnvloeden. Want als religieus fundamentalisten erin slagen kritiek te smoren dan is elke hoop op een vreedzame wereld, en het behoud van de beginselen van een democratische rechtsstaat, vervlogen. Er staat dus veel op het spel.

In deze bijdrage wil ik enkele elementen analyseren van de discussie die is ontstaan over de betekenis van de vrijheid van expressie, na de aanslag op de redactie van het Franse satirische tijdschrift *Charlie Hebdo* op 7 januari 2015.² Op zichzelf is een discussie over één specifiek grondrecht, het recht dat de vrijheid van expressie waarborgt, op de schaal waarop dat op de aangegeven datum werd ingezet, een geheel nieuw fenomeen. Kranten en tijdschriften hebben nog nooit zoveel over de aard en beperkingen van één specifiek grondrecht gepubliceerd. Nog nooit zijn zoveel regeringsleiders bijeen geweest (veertig) om bijval te betuigen aan één specifiek artikel uit de Universele Verklaring voor de Rechten van de Mens (artikel 19) zoals op 11 januari 2015 gebeurde, toen zij zich bij een enorme protestmars van bezorgde burgers voegden. Maar ook de achtergrond en de aanleiding voor de discussie was uniek: de moord op de redactie van een satirisch tijdschrift is al snel symbool komen te staan voor het ideaal van vrijheid van expressie in het algemeen. Door deze gebeurtenissen leek het alsof een discussie over de aard en de begrenzingen van de vrijheid van expressie die in de Nederlandse samenleving werd gevoerd na de moord op Theo van Gogh op 2 november 2004 plotseling op wereldschaal werd herhaald en geïntensiveerd.

Wat is het belang van vrijheid van expressie?

Het is misschien goed te beginnen met de vraag wat de legitimatie is van het principe van de vrijheid van expressie, zoals die door de redactie van *Charlie Hebdo* met zulke tragische gevolgen werd verdedigd. Waarom is artikel 19 UVRM van belang?

We kunnen hier drie benaderingen onderscheiden. Twee ten aanzien van vrijheid van expressie in zijn algemeenheid en één ten aanzien van de vrijheid om religieuze satire te bedrijven in specifiek onze tijd.

Allereerst kan men verdedigen dat de vrijheid van expressie een *deontologische* grondslag heeft. Dat bete-

kent in minder technisch jargon uitgedrukt dat niemand, niet een individu, niet een dictator, niet een gemeenschap in het algemeen, niet een geloofsgemeenschap in het bijzonder, het morele recht heeft om de vrijheid van het individu te breidelen ten aanzien van het bepalen van zijn gedachten of zijn meningen. Niemand heeft, in beginsel, het recht om mijn of uw gedachten met dwangmaatregelen te beperken.³ Dat is een recht dat geheel los staat van elke utilistische overweging. Dus los van de vraag of het 'nuttig' is of 'gepast' en 'of het niet beter zou zijn dat ...'.

De tweede legitimatie voor het recht van de vrijheid van expressie is een utilitaire: de vrijheid van expressie heeft ons zoveel goeds gebracht.⁴ De vrijheid van meningsuiting is nodig voor de ontwikkeling van de wetenschap, voor de ontwikkeling van religie, voor de ontwikkeling van cultuur. Zonder vrijheid van meningsuiting zou geen enkele progressie kunnen worden geboekt. Michael Schermer (geboren 1954) schrijft in zijn onlangs verschenen *The Moral Arc: How Science and Reason lead Humanity toward Truth, Justice and Freedom*, (2015) dat we misschien de indruk hebben dat we leven in een tijd met enorme problemen en rampspoed. Nu is die rampspoed er zeker, maar die is toch kleiner dan in vroeger tijden toen mensen dachten dat homoseksualiteit een ziekte was, men niets kon doen aan dodelijke epidemieën, de inquisitie heksen liet verbranden of joden liet vervolgen omdat men dacht dat God dat had bevolen.⁵ Elke vooruitgang is echter alleen maar geboekt dankzij vrij onderzoek. En vrij onderzoek is er alleen onder bescherming van de vrijheid van expressie als constitutioneel basisbeginsel.

Vrijheid van expressie is ook een waarde die intrinsiek verbonden is met de democratie als regeringsvorm. Hoe kan men een regering kritiseren zonder de *vrijheid van kritiek*?

Natuurlijk is het niet moeilijk talloze individuele uitingen aan te wijzen die schade hebben toegebracht aan de mensheid. Het feit dat de vrijheid als principe een groot belang vertegenwoordigt sluit niet uit dat individu-

eel uitingen worden gedaan die hoogst schadelijk zijn. Maar een wereld met het *algemeen principe* van de vrijheid van expressie, is een betere wereld dan een wereld waarin dat niet bestaat.

De eerste twee punten ter legitimatie van de vrijheid van expressie waren ook sterke punten vóór de aanslag op Charlie Hebdo. En natuurlijk waren zij ook bekend, maar het derde punt dat ik naar voren wil brengen is iets dat zich voornamelijk in onze tijd aandient.

Het derde punt waarom vrijheid van expressie van belang is, is omdat de wereld in een fase verkeert waarin de mogelijkheid van *religiekritiek* een onontbeerlijke voorwaarde is om deze wereld in gunstige zin te beïnvloeden.⁶ Waarom kreeg de Saoedische blogger Raif Badawi (*geb.* 1984) een straf van duizend stokslagen, tien jaar gevangenisstraf en een boete van € 224.000 opgelegd?⁷ Dat was omdat hij naar het oordeel van de Saoedische autoriteiten de 'islam had beledigd' en 'afvallig' was geworden. En volgens de sharia en andere religieuze bronnen staan nu eenmaal dat soort straffen voorgeschreven als reactie op de dingen die Badawi had gedaan.⁸ Het heeft niet zoveel zin, zoals over het algemeen vanuit het Westen gebeurt, te klagen over de 'wreedheid' van dit soort straffen, want religie is nu eenmaal vanuit het wereldbeeld dat men in Saoedi-Arabië probeert hoog te houden belangrijker dan wreedheid. De paradox is: juist in een tijd waarin religiekritiek zo belangrijk is, is het uiterst moeilijk deze vrij te ventileren.⁹

Sinds de jaren zeventig van de twintigste eeuw is in de hele wereld religieus fundamentalisme in opkomst, voornamelijk in de islamitische wereld.¹⁰ Men gaat dus pas progressie boeken wanneer men door middel van religiekritiek (die ook in Saoedi-Arabië bestaat, ook al kan die niet worden geuit zonder gevaar voor eigen leven)¹¹ de *grondslag* van die wreedheid weet te ondermijnen.

Nu wordt wel gezegd dat religieus fundamentalisme 'de ware religie kaapt'. We horen dat dagelijks van westerse regeringsleiders. Dat zou best eens waar kunnen zijn. Maar toch is het onverantwoord te lang te verwijlen bij de schoonheid van de ware (niet gekaapte) religie (zoals eigenlijk gebeurt in de boeken van Karen Armstrong), want dat is niet het soort religie dat tegenwoordig de krantenkoppen bepaalt.¹² Het belangrijke punt is: *die religie is gekaapt*. En het is de gekaapte religie waarmee we hebben te leven. Het is daarop dat we een antwoord moeten hebben.

Dat antwoord is natuurlijk enerzijds opsporen, vervolgen en bestraffen, indien het heilige recht door private milities in Europese natiestaten wordt toegepast (zoals gebeurde op 7 januari 2015 met de aanslag op de redactie van Charlie Hebdo), maar dat antwoord is ook (althans zou het moeten zijn): kritiek. Als religieus fundamentalisten erin slagen kritiek te smoren dan is elke hoop op een vreedzame wereld, en het behoud van de beginselen van een democratische rechtsstaat, vervlogen. Daarom staat zoveel op het spel.

Is de aanslag op Charlie Hebdo uniek?

De aanslag op Charlie Hebdo is uniek en niet uniek. Over het unieke karakter werd al het een en ander gezegd in het begin van dit artikel, maar het is ook van belang te benadrukken dat de aanslag op Charlie Hebdo een hoogtepunt is van een lang proces waarbij de aanslagplegers de successen kopiëren van eerdere aanslagen. Geweld en geweldsdreiging gaat terug naar het begin van de jaren negentig van de twintigste eeuw.

Op 23 februari 1987 besloot de omroeporganisatie VARA een pastiche van de Nederlandse showmaster Rudi Carrell (die eerder in Duitsland voor ophef had gezorgd) niet uit te zenden op de Nederlandse televisie uit vrees

Auteur

1. Prof. dr. P.B. Cliteur is hoogleraar encyclopedie van de rechtswetenschap aan de Faculteit Rechtsgeleerdheid van de Universiteit Leiden. De schrijver werkt aan een boek met als voorlopige titel: *Freedom of Speech in an Age of Theoterrorism*.

Noten

2. Waarbij zeventien mensen om het leven kwamen, twaalf daarvan van de redactie van Charlie Hebdo. Zie: 'Paris attacks: Gunman Said Kouachi given unmarked grave', in: *BBC News, Europe* 17 January 2015.
3. Om alle misverstanden te voorkomen: dat betekent niet dat die vrijheid van meningsuiting absoluut is. Op de vrijheid van meningsuiting kunnen beperkingen worden aangebracht. Maar de vrijheid is het uitgangspunt, de beperking heeft een rechtvaardiging.
4. De klassieke verdediging van vrijheid van expressie als principe is: J. S. Mill, 'On Liberty', 1859, in: J.S. Mill, S. Collini (ed.), *On Liberty and other writings*, Cambridge: Cambridge University Press 1989, p. 5-115. Daarin vinden we trouwens deontologische

en utilistische motieven voor de centraalstelling van vrijheid als principe doorklinken. Relevant is ook: W.K. Clifford, 'The Ethics of Belief', 1877, in: W.K. Clifford, *The Ethics of Belief and Other Essays*, Introduction by T.J. Madigan, Amherst, New York: Prometheus Books 1999, p. 70-96.
5. M. Schermer, *The Moral Arc: How Science and Reason lead Humanity to toward Truth, Justice and Freedom*, New York: Henry Holt and Company, 2015.
6. E. Heinrich, 'Religionskritik im Spannungsfeld von logischer und genealogischer Argumentation', in: I. U. Dalfert, H.-P. Grosshans, *Kritik der Religionen: Zur Aktualität einer unerledigten philosophischen und theologischen Aufgabe*, Tübingen: Mohr Siebeck 2006, p. 95-117; V.J. Stenger, *The New Atheism: Taking a Stand for Science and Reason*, Amherst, New York: Prometheus Books 2009.
7. A. Dujarin, 'Deze teksten bezorgden Raif Badawi duizend stokslagen', *Trouw* 16 januari 2015.
8. In het Westen is het courant te denken en beweren dat je met de sharia 'alle kanten uit kunt' omdat deze grenzeloos polyin-

terpreteerbaar is of dat het niet veel meer zou betekenen dan 'rechtvaardigheid'. Maar wie de delicten opzoekt in het register van Nuh Ha Mim Keller, *Reliance of the Traveler*, Revised Edition, The Classic Manual of Islamic Sacred Law 'Umdat al-Salik by Ahmad ibn Naqib al-Misri (d. 769-1368) in Arabic with Facing English Text, Commentary, and Appendices, Edited and Translated by Nuh Ha Mim Keller, Beltsville, Maryland: Amana Publications 1991 zal al snel constateren dat de Saoedische theologen daar meer over weten dan Karen Armstrong.
9. Zie over de onderdrukking van religiekritiek in onze tijd: *Freedom of Thought 2014. A Global Report on the Rights, Legal Status, and Discrimination Against Humanists, Atheists, and the Non-religious*, London: International Humanist and Ethical Union 2014; M. Cherry & R. Brown, *Speaking Freely about Religion: Religious Freedom, Defamation and Blasphemy*, International Humanist and Ethical Union Policy Paper, London: International Humanist and Ethical Union 2009.
Zie over de problemen van religiekritiek in vroeger tijden: J.B. Bury, *A History of the*

Freedom of Thought, London: Thornton Butterworth, 1932 (1913); J.M. Robertson, *A History of Freethought: Ancient and Modern to the Period of the French Revolution*, Vol. 1, London: Watts & Co. 1936.
10. Zie daarover: K. Bennoune, *Your Fatwa Does not Apply Here: Untold Stories from the Fight against Muslim Fundamentalism*, New York, London: W.W. Norton & Company 2013. Zie over fundamentalisme in het algemeen: D. Domke, *God Willing? Political Fundamentalism in the White House, the "War on Terror", and the Echoing Press*, London, Ann Arbor: Pluto Press 2004; E. Fernandes, *Holy Warriors: A Journey into the Heart of Indian Fundamentalism*, London: Portobello Books 2007.
11. Zie daarover: B. Whitaker, *Arabs without God: Atheism and Freedom of belief in the Middle East*, Charleston, USA 2014.
12. Zoals gebeurt in het werk van: K. Armstrong, *Fields of Blood: Religion and the History of Violence*, The London: Bodley Head 2014; K. Armstrong, *The Case for God: What Religion Really Means*, London: The Bodley Head 2009.

voor gewelddadige consequenties.¹³ Op dat niet-uitzenden was aangedrongen door de Minister van Buitenlandse Zaken Hans van den Broek.

Men zou die niet-uitzending kunnen zien als een eerste en vroeg succes van het internationaal terrorisme: satire, in dit geval satire over een quasi-sacrale figuur als de dictator Ayatollah Khomeini, werd in een westerse democratie *niet* uitgezonden uit vrees voor een terroristische aanslag. Deze vroege onderwerping van een redactie (die van de VARA, daartoe aangemoedigd door de Minister van Buitenlandse Zaken en met goedkeuring van het

Een wereld met het algemeen principe van de vrijheid van expressie, is een betere wereld dan een wereld waarin dat niet bestaat

Nederlandse parlement)¹⁴ markeert een belangrijk contrast met de Franse redactie van Charlie Hebdo die voor haar onverzettelijkheid zo'n hoge prijs heeft betaald. Het succes van Khomeini werd snel gekopieerd en wel door hemzelf. Twee jaar later besloot hij een andere religieuze satirist te intimideren met doodsb bedreigingen, in dit geval de schrijver Salman Rushdie.¹⁵ Rushdie reageerde aanvankelijk op de manier waarop Carrell had gereageerd: met excuses aan de dictator. Maar die nam daar in dit geval geen genoegen meer mee. Rushdie verdween in een bewakingsregime, zijn Japanse vertaler werd vermoord, zijn Italiaanse vertaler aangeschoten, zijn Noorse uitgever overleefde eveneens een aanslag.

De moord op Theo van Gogh op 2 november 2004 verliep volgens hetzelfde schema: het was een toepassing van islamitische blasfemie-wetgeving buiten de context van een islamistische staat en uitgevoerd door een individuele jihadist.¹⁶

Eén jaar later was het de redactie van de Deense krant Jyllands Posten opgevallen dat na de moord op Van Gogh (de Cartoon Affaire was een direct gevolg van de liquidatie van Van Gogh in Nederland)¹⁷ het niet meer mogelijk leek religieuze satire te bedrijven, althans ten aanzien van één wereldgodsdienst niet.¹⁸ Men besloot tot het 'experiment' twaalf cartoons van Mohammed te publiceren. Een wereldwijde commotie volgde. Elf cartoonisten leven sindsdien min of meer ondergedoken,¹⁹ één staat voor zijn cartoon maar leeft in een permanent beveiligingsregime (Kurt Westergaard). Net als Rushdie is Westergaard nog steeds in leven (zij het na een aanslag op 1 januari 2010 ternauwernood), maar zijn bewegingsvrijheid is sterk beperkt.²⁰

Nieuwe commotie over religieuze satire ontstond in de zomer van 2012 toen een koptische christen onder de schuilnaam Nakoula Basseley Nakoula de trailer van een Monty Python-achtige satire op het internet plaatste onder de titel *The Innocence of Muslims*.²¹ Het leidde wereldwijd tot aanslagen en protesten. Ook de moord op

de Amerikaanse ambassadeur in Libië, Chris Stevens (1960-1912), zou verband houden met het uploaden van het betreffende satirische filmpje.

Wat dit soort aanslagen succesvol maakt

De vraag is natuurlijk wat het soort aanslagen zoals hierboven getypeerd vanuit het terroristisch perspectief zo succesvol maakt. We moeten hier wijzen op de combinatie van twee factoren: de ideologische gedrevenheid van de agressor en de ideologische verwarring en verdeeldheid van de staten en samenlevingen waarin de slachtoffers zich bevinden.

De ideologische gedrevenheid van de agressor heeft overigens veel te maken met de religieuze achtergrond van het hedendaags internationaal terrorisme. Een terrorist die de dood niet vreest omdat hij uitgaat van een beloning in een leven na dit leven is een geduchte tegenstander.

Maar parallel aan de ideologische gedrevenheid van de agressor hoort een gebrek aan vertrouwen en twijfel in de westerse wereld aangaande de eigen uitgangspunten. Het westen wordt verscheurd door schuldgevoel en onzekerheid aangaande het eigen bestaansrecht. Vele commentatoren en politici denken dat zij het religieuze terrorisme hebben te dulden als een soort 'straf' voor door westerse mogendheden begaan onrecht, zoals de vestiging van de staat Israël of het koloniale verleden.²² Toen Salman Rushdie door de fatwa van Khomeini werd getroffen konden we zien hoe grote delen van de Britse intelligentsia en de politieke klasse zich van hem distancieerden: niet van Khomeini dus, maar van Rushdie. Rushdie's collega-schrijver Roald Dahl (1916-1990), merkte op dat Rushdie precies wist wat hij deed en dat hij dus niet de onschuld kon uithangen.²³ De kunstcriticus John Berger (*geb.* 1926) verweet Rushdie dat hij een gevaar schiep. Niet zozeer een gevaar voor zichzelf (wat er natuurlijk ook was, maar dat was niet waar Berger zich zorgen over maakte), maar een gevaar voor de boekverkopers en anderen die 'collateral damage' zouden kunnen oplopen. Berger laakte de zelfverzekerdheid 'on both sides'.²⁴ De beroemde historicus Hugh Trevor-Roper (1914-2003) zinspeelde zelfs openlijk op geweld dat tegen Rushdie gepleegd zou kunnen worden. 'I would not shed a tear if some British Muslims, deploring his manners, would waylay him in a dark street and seek to improve them. If that should cause him thereafter to control his pen, society would benefit and literature would not suffer'.²⁵ Ook de Amerikaanse ex-president Jimmy Carter (*geb.* 1924) verweet Rushdie de gebeurtenissen over zichzelf te hebben afgeroepen: 'The author, a well-versed analyst of Moslem beliefs, must have anticipated a horrified reaction throughout the Islamic world'.²⁶ De Britse filosoof Michael Dummett (1925-2011), een van de meest prominente filosofen van onze tijd en Wykeham Professor of Logic at Oxford, houdt Rushdie voor dat hij 'untold damage' had aangericht.²⁷ Die schade had hij niet aan zichzelf aangericht, maar door de fatwa was sprake van 'intensified alienation of Muslims here and in other Western countries from the society around them'. Wat Rushdie op zijn geweten had was een toename van 'racist hostility'.

Wij kunnen hier niet de vele reacties op de Rushdie affaire belichten, maar men kan zich voorstellen dat wanneer een prominente schrijver als Rushdie al zoveel kritiek over zich heen kreeg dit *a fortiori* geldt voor de Deense Cartoons of voor de Franse Cartoons van Charlie Hebdo.

Website Global Jihad © Stuwdamdorp / Alamy

En nog sterker geldt dat voor de trailer van *Innocence of Muslims* waarbij het bovendien nog ging om een in artistiek opzicht niet geslaagde pastiche.

Toen de trailer van *Innocence of Muslims* de gebruikelijke reacties in de wereld opleverde verklaarde de secretaris-generaal van de Verenigde Naties, Ban Ki-moon (geb. 1944) dat 'when some people use this freedom of expression to provoke or humiliate others' values and beliefs, then this cannot be protected'.²⁸ Het hoofd van de Verenigde Naties introduceerde hier een geheel nieuwe beperkingsgrond voor de vrijheid van meningsuiting, althans een beperkingsgrond die het Internationaal Verdrag inzake Bur-

Het is onverantwoord te lang te verwijlen bij de schoonheid van de ware (niet gekaapte) religie

13. P. Cliteur, 'The Rudi Carrell Affair and its Significance for the Tension between Theoterrorism and Religious Satire', in: *Ancilla Iuris*, 2013/15, p. 15-41, full text: http://www.anci.ch/paul_citeur.

14. Verslag van een mondeling overleg, 26 februari 1987, vastgesteld op 12 maart 1987, in: *Kamerstukken II 1986/87, 19700, V, 79*, p. 1-3.

15. Rushdie vertelt zijn eigen verhaal in: S. Rushdie, *Joseph Anton: A Memoir*, London: Jonathan Cape, 2012. Zie over de Rushdie Affaire: D. Pipes, *The Rushdie Affair: The Novel, the Ayatollah, and the West*, Second Edition with a postscript by K. Elst, New Brunswick and London: Transaction Publishers 2003; K. Malik, *From Fatwa to Jihad: The Rushdie Affair and Its Legacy*, London: Atlantic Books 2009; B. Winston, *The Rushdie Fatwa and After*, Palgrave: Macmillan 2014.

16. P. Cliteur, 'Godslastering en zelfcensuur na de moord op Theo van Gogh', in: *NJB* 2004, afl. 45, p. 2328-2335.

17. Dit punt wordt niet duidelijk gemaakt door J. Klausen, *The Cartoons that Shook the World*, New Haven, and London: Yale University Press 2009, een boek dat

bekendheid kreeg omdat Yale University Press uit veiligheidsoverwegingen daarin niet de gewraakte cartoons wilde opnemen. Wat men wel opnam was de namen van de elf cartoonisten die zelf alles in het werk stelden om in de anonimiteit te verzinken.

18. Dit punt wordt uitvoerig toegelicht door de redacteur die opdracht gaf tot het vervaardigen van de cartoons: Flemming Rose. Zie over zijn visie: F. Rose, 'Why I Published Those Cartoons', *Washingtonpost.com* 19 februari 2006; N. Khader & F. Rose, 'Reflections on the Danish Cartoon Controversy', *Middle East Quarterly*, Fall 2007, p. 59-66; F. Rose, *The Tyranny of Silence: How one Cartoon ignited a global Debate on the Future of Free Speech*, Washington D.C.: Cato Institute 2014.

19. Er zijn twaalf mensen bij de redactie van Charlie Hebdo omgekomen. Maar er waren ook twaalf cartoonisten betrokken bij de Deense cartoonkwestie. Van die twaalf Deense cartoonisten leven er elf min of meer ondergedoken en spreekt één zich uit: Kurt Westergaard.

20. Dat was de aanslag op 1 januari 2010 toen een man met een bijl zijn huis binnen-

drong, hij naar de safe-room in zijn huis kon vluchten en daar de politie kon waarschuwen. Westergaard en zijn vijf-jarige kleindochter bleven ongedeerd bij de aanslag.

Zie voor Westergaard's eigen verhaal over zijn leven: H.M. Broder, 'Westergaard's Life Sentence – Muhammad Cartoonist Defiant After Attack', Interview with Kurt Westergaard, *Spiegel Online International* 20 januari 2010; K. Westergaard & J. Lykkegaard, *Kurt Westergaard: The Man behind the Mohammed Cartoon*, Tilst, Denmark: Mine Erindringer 2012.

21. P. Cliteur, T. Herrenberg & B. Rijkema, 'The New Censorship: A Case Study of the Extrajudicial Restraints on Free Speech', in: Afshin Ellian and Geli Molier (eds.), *Freedom of Speech in Turbulent Times*, The Hague: Eleven International Publishing 2015, p. 286-318, forthcoming; T. Herrenberg, 'Politici, de vrijheid van meningsuiting en Innocence of Muslims', *NJB* 2013/2255, afl. 33, p. 2255-2259.

22. Het klassieke boek hierover is: P. Bruckner, *La tyrannie de la pénitence: essai sur le masochisme occidental*, Paris: Bernard Grasset 2006, in het Engels: P. Bruckner,

The Tyranny of Guilt: An Essay on Western Masochism, Princeton and Oxford: Princeton University Press 2010.

23. Aangehaald in: Ibn Warraq, *Virgins? What Virgins? And Other Essays*, Amherst, New York: Prometheus Books 2010, p. 32.

24. Berger aangehaald in: R. Donadio, 'Fighting Words on Sir Salman', *The New York Times* 15 juli 15 2007.

25. *The Independent* 10 June 1989, aangehaald in: Ibn Warraq, *Virgins? What Virgins? And Other Essays*, Amherst, New York: Prometheus Books 2010, p. 31; P. Weller, *A Mirror for our Times: 'The Rushdie Affair' and the Future of Multiculturalism*, London and New York Continuum 2009, p. 21.

26. J. Carter, 'Rushdie's book is an insult', *The New York Times* 5 maart 1989, ook in: L. Appignanesi & S. Maitland (eds.), *The Rushdie File*, Syracuse, New York: Syracuse University Press 1990, p. 236-237.

27. M. Dummett, 'Open Letter to Rushdie', *The Independent* 11 februari 1990.

28. Ban Ki-moon, aangehaald in: J. Turley, 'Shut up and play nice: How the Western world is limiting free speech', *The Washington Post* 12 oktober 2012.

gerrechten en Politieke Rechten niet kent. Ban Ki-Moon distantieert zich in niet mis te verstane termen van het VN-mensenrechtenperspectief. De Minister van Buitenlandse Zaken van de VS, Hillary Clinton (*geb.* 1947), verklaarde de video van Nakoula zelfs 'disgusting' en 'reprehensible' te achten.²⁹ De voorzitter van het Europees Parlement, Martin Schulz (*geb.* 1955), liet zich in soortgelijke bewoordingen uit en verklaarde dat Europa was grondvest op een 'profound respect for all religions'.

Dit was een totaal verkeerd signaal. Het Europees Verdrag voor de bescherming van de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden beschermt geen religies maar vrijheid van religie. Dat wil zeggen: het recht om een religie te adopteren, deze te kritiseren en deze te verlaten (indien gewenst). Het EVRM beschermt ook helemaal geen *respect voor religies*. Het EVRM beschermt het goed recht van een ieder om religie niet te respecteren en wel te respecteren. Het EVRM gaat uit van keuzevrijheid voor zowel respect als disrespect.

Wat we helaas moeten constateren is dat profielbepalende politici weinig notie hebben van de waarden die hun instituties worden geacht te verdedigen. Een significant deel van de politieke elite, maar ook een groot deel van de Europese intelligentsia, schiet tekort in het verdedigen van de waarden die officieel de grondslag vormen van Europese natie-staten, Europese constituties en Europese mensenrechtenverklaringen. Men kan eigenlijk moeilijk anders dan ook dit als een aanzienlijk succes van het religieus terrorisme aanmerken. Het doel van terroristen is het aanjagen van vrees, maar ook de 'fundamentele politieke, constitutionele of sociale structuren van een land of een internationale organisatie ernstig te ontwrichten of te vernietigen' (artikel 83a Wetboek van Strafrecht). Door middel van geweld en met het dreigen met geweld slagen terroristen erin politieke leiders in Europa tot de meest vernederende schuldbelijdenissen te stimuleren. Met hun woorden nemen zij afstand van de eigenlijke basale waarden van hun systeem. Zij doen dat – ironisch genoeg – in de veronderstelling dat zij daarmee vrienden maken onder de terroristen. Zij zien niet dat die zich hiermee alleen maar in hun overtuiging gesterkt voelen dat westerse democratieën zwak en deerniswekkend zijn.

De ontdekking van Khomeini

Op 14 februari 1989 deed Ayatollah Khomeini een spectaculaire ontdekking.³⁰ Wat hij met het uitvaardigen van die fatwa in feite deed, was Iraans recht over geloofsafval en blasfemie toepassen op een Britse schrijver die zich volgens westers-seculiere maatstaven helemaal niet onder zijn jurisdictie bevindt.³¹ Nu is het op die manier iemand laten vermoorden eerder voorgekomen in de geschiedenis. Filips II deed in feite hetzelfde.³² Hij loofde een beloning uit voor wie de ketter Willem van Oranje wilde vermoorden.

Maar de grote ontdekking van Khomeini was dat hij zag hoe goed dit mechanisme werkte als terroristische taktiek. Immers door een doodsvonnis uit te vaardigen moet het land waarin de persoon woont die het doodvonnis over zich krijgt uitgesproken, maatregelen nemen die erop neerkomen dat de persoon in kwestie zich in feite in een toestand van voortdurende gevangenschap bevindt.

De strategische voordelen van die wijze van werken (hoe moreel verwerpelijk ook) zijn enorm. Het is goedkoop, want afgezien van het geld dat men nodig heeft om de moordenaar te betalen kost het niets.³³

Het land waar de te bestraffen godslasteraar of apostaat zich bevindt moet echter grote kosten maken voor de beveiliging van de persoon in kwestie. Dat moest Engeland voor Rushdie, Nederland moet dat doen voor Wilders, Frankrijk deed dat niet voor de redactie van Charlie Hebdo (met het bekende gevolg) en Denemarken moet dat doen voor Kurt Westergaard. Dit zijn allemaal overwinningen voor het terrorisme.

Een tweede groot voordeel van de techniek die Khomeini introduceerde is dat men de landen waarin de doelwitten van terroristische aandacht zich bevinden hard treft, vernedert kan men wel zeggen.³⁴ De meest vernederende aanblik is misschien wel toonaangevende politici in die landen te horen spreken over de 'dialoog' die zij aan het zoeken zijn en het 'respect' dat zij voelen voor mensen door wie zij in feite gechanteerd worden.³⁵ De terreur-bedrijvende instantie hoeft eigenlijk bijna niets te doen. Khomeini hoeft maar één keer een fatwa uit te vaardigen en verder hoeft hij zich met de zaak niet bezig te houden. Engeland zit voor de rest van het leven van de schrijver vast aan enorme kosten en stress dat het ooit eens tot een geslaagde aanslag zal komen. In de tussentijd kan de 'dialoog' gevoerd worden en kunnen 'onderhandelingen' op gang worden gebracht die de terroristen eigenlijk alleen maar behoeven te traineren en frustreren om het proces eindeloos lang te laten doorgaan.³⁶ Iran speelde zo'n kat en muis spel ook met Jimmy Carter ten tijde van de Iraanse revolutie. Ondertussen start in westerse samenlevingen een discussie over de 'toon van de discussie' en worden regeringsleiders voortdurend door de progressieve elite aangespoord tot compromissen aan het adres van terroristen en het wentelen in schuld.

Hoe te reageren?

Wat op de korte termijn zou moeten gebeuren is het beschermen van potentiële doelwitten. Net als met Geert Wilders het geval is had eigenlijk ook de redactie van Charlie Hebdo adequaat bewaakt moeten zijn. Op dat voorstel wordt vaak gereageerd met de stelling dat niet 'iedereen 24/7 bewaakt kan worden'. Maar dat hoeft ook niet. Al Qaida kiest zijn doelwitten doorgaans met zorg en vanuit hun perspectief zelfs met een zeker rechtvaardigheidsgevoel: de aanslag op het hoofdkantoor van Charlie Hebdo was verdiend en – in tegenstelling tot een aanslag op een Joodse supermarkt – volkomen voorspelbaar. Er is immers maar één tijdschrift dat durft en doet wat Charlie Hebdo doet (met uitzondering van, ironisch genoeg, Gregorius Nekschot die door het optreden van het Nederlandse Ministerie van Justitie en het OM nu in de anonimiteit is ondergedoken). Nederlandse cartoonisten reageerden

Het westen wordt verscheurd door schuldgevoel en onzekerheid aangaande het eigen bestaansrecht

Het Europees Verdrag voor de bescherming van de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden beschermt geen religies maar vrijheid van religie

op de aanslag op Charlie Hebdo met veel loyaliteitsverklaringen aan het adres van hun 'collega's', maar de werkelijkheid is dat niet één Nederlandse cartoonist het soort van tekeningen maakte zoals Charlie Hebdo die maakte (en misschien blijft maken).

Maar omdat Europese natie-staten zo falen in de bescherming van hun eigen burgerij ligt het in de lijn der verwachting dat die burgerij uit dat falen de consequentie zal trekken dat men terroristen beter niet voor de voeten kan lopen. We glijden dus naar een situatie toe (zijn daar eigenlijk al naartoe gegleden) waarbij de effectieve gren-

zen voor de vrijheid van meningsuiting niet in Straatsburg worden vastgesteld maar in Jemen. Althans voor mensen als Rushdie, Westergaard, Charlie Hebdo en anderen geldt dat. Voor Marine Le Pen, Houellebecq en Geert Wilders blijven natuurlijk Straatsburg en de nationale rechter geveesde instanties. Eigenlijk hebben politici als Le Pen en Wilders twee dingen te vrezen: 1. hun nationale rechterlijke instanties en 2. het internationaal jihadisme met de zo effectief georganiseerde toepassing van sharia-recht op nationale verhoudingen. ●

29. B. Klapper, 'Hillary Clinton: Anti-Islam Video "Disgusting and Reprehensible"', *Huffpost World* 13 september 2012.

30. De datering van die ontdekking is overigens niet helemaal juist, want ik denk dat Khomeini op het spoor werd gezet van deze ontdekking op de avond van 23 februari 1987 (twee jaar eerder dus). Toen hoorde hij namelijk van de Iraanse ambassade in Nederland (althans er zijn sterke aanwijzingen om dat te vermoeden) dat een persiflage op zijn persoon en bewind niet was uitgezonden op de Nederlandse televisie alleen maar omdat men hier dacht dat dit de tiran onwelgevallig zou zijn. Toen moet Khomeini hebben gedacht: 'Wat is het gemakkelijk om een democratie te intimideren'. En misschien heeft hij in de jaren die daarop volgden wel gedacht: 'Waarom zou ik niet nog een stap verder zetten?' Ik geef toe dat ik hier een speculatie ventileer, maar het lijkt mij wel erg waarschijnlijk. De Carrell Affaire was daar-

mee een opstapje voor de Rushdie Affaire. Het diplomatieke succes van minister Van den Broek was dus niet dat hij terrorismedreiging terugbracht, maar dat hij de zwarte piet van Nederland naar Engeland doorgaf.

31. Of Pakistaans recht. Zie hierover: T. Herrenberg, 'Charlie Hebdo: cartoons en godslastering', in: *NJB blog*, 16 januari 2015.

32. De apologie van Willem van Oranje is dan ook in dat opzicht te vergelijken met de apologieën van Flemming Rose en Salman Rushdie. Zie: 'De Apologie (of Verantwoording van de Prins van Oranje)', 1580, in: C. Huijsen & G. Waling (red.), *De geboortepapieren van Nederland*, Amsterdam: Elsevier boeken 2014, p. 69-145; S. Rushdie, *Joseph Anton: A Memoir*, London: Jonathan Cape 2012; F. Rose, *The Tyranny of Silence: How one Cartoon ignited a global Debate on the Future of Free Speech*, Washington D.C., Cato Institute 2014.

33. B. Lewis, 'Behind the Rushdie Affair', in:

The American Scholar, Vol. 60, No. 2 (Spring 1991), p. 185-196. Iemand die vroeg begreep hoe ingrijpend de consequenties van de 'gijzeling' van Rushdie zouden zijn was: J. Waldron, 'Rushdie and Religion', voor het eerst gepubliceerd als: 'Too important for Tact' in: *The Times Literary Supplement*, 10 maart 1989, p. 248 en 260, later opnieuw opgenomen in: J. Waldron, *Liberal Rights: Collected Papers 1981-1991*, Cambridge/New York: Cambridge University Press 1993, p. 134-143. Een bijzonder goed artikel over de kwestie is ook: K. van het Reve, 'Achterlijke artikelen', *Elsevier* 4 maart 1989, en ook opgenomen in: K. van het Reve, *Verzameld Werk*, Deel 6, Amsterdam: Van Oorschot 2011, p. 350-353.

34. Dat is volgens mij ook de reden waarom Margaret Thatcher met geen woord rept over Salman Rushdie in haar memoires. Zie: M. Thatcher, *The Autobiography*, London:

Harper Press 1993/1995. Thatcher die glorieerde in The Falklands War was machteloos in de Rushdie Affair: niet 'iron-lady-like'.

35. Naar aanleiding van de interventie van minister Van den Broek in de VARA-uitzending waarin een persiflage werd gegeven van een bijeenkomst met Khomeini zei overigens één kamerlid dat het kabinet was gechanteerd: A. van Es van de PSP. Zie: 'Verslag van een mondeling overleg', 26 februari 1987, vastgesteld op 12 maart 1987, in: *Kamerstukken II 1986/87, 19700*, V, 79, p. 1-3, p. 3.

36. Uit Rushdie's autobiografie, *Joseph Anton: A Memoir*, London: Jonathan Cape 2012, blijkt dat Rushdie zijn hoop bleef vestigen op onderhandelingen en het herroepen van de fatwa. Vanuit zijn perspectief blijft die hoop begrijpelijk, maar aan de andere kant: was die hoop wel realistisch?